

Veselin Vukotić¹

Politička ekonomija ekonomskih sloboda

Ideja skupa ekonomista

Ovo je prvi skup ekonomista iz Srbije i Crne Gore koji je posvećen pitanju ekonomskih sloboda i barijerama ulaska u biznis. Da li danas ima teme koja dublje ulazi u suštinu tranzicije od ovih pitanja? Zar sloboda nije najveća vrijednost, a biznis generator bogatstva pojedinca i društva? Da li se ovdje radi o tehničkim ili suštinskim pitanjima? Odnosno, da li su npr. barijere ulasku i vođenju biznisa tehničko pitanje ili je to pitanje koje izvire iz suštine odnosno koncepta sistema? Iz političke ekonomije jednog sistema²? Da li je, ako kažem da je za otvaranje biznisa potrebno nekoliko mjeseci a za njegovo zatvaranje i nekoliko godina, to rezultat nediscipline birokratije, nedostatka njene volje, nedostatka čvrste ruke, ili je to možda rezultat duha sistema? Da li je to možda rezultat našeg načina razmišljanja? Da li je to rezultat našeg shvatanja biznisa i njegove uloge u razvoju društva?

Od mnogih je prihvaćeno mišljenje da je liberalizam (ekonomska sloboda) kriv za mnoge muke u našoj ekonomskoj stvarnosti. S druge strane, ekonomske slobode su u našoj ekonomiji manje nego u susjednoj Albaniji³. Kako to da ekonomska sloboda (liberalizam), koje i nema, može biti optužena za ekonomske muke i nedaće u Srbiji i Crnoj Gori?

Koliko je snažan anti-liberalizam kod nas? Kolika je sklonost ka prekomjernoj regulaciji, protekcionizmu, dirigizmu, podcjenjivanju uloge biznisa snažna u nas? Koliko je u javnom mnjenju jednakost važnija vrijednost od slobode? Koliko je pravedna distribucija dohotka važnija za progres od zarađivanja dohotka? Koliko je politika važnija od biznisa? Koliko je opšti interes važniji od privatnog interesa?

Ovo su pitanja koja se raspravljaju na ovom skupu-bilo direktno ili posredno! Moje je shvatanje da je tranzicija upravo proces koji vodi tome da je sloboda važnija od jednakosti, da je zarada važnija za progres od redistribucije; privatni interes je dominantan i iz njega se izvodi svaki opšti interes; biznis je u ovoj fazi tranzicije za razvoj društva važniji od politike, odnosno biznismeni od političara!

¹ Ekonomski fakultet, Podgorica; Institut za strateške studije i prognoze (ISSP), Podgorica; IDN, Beograd

² Cilj istraživanja polit-ekonomskog karaktera je razumijevanje političkih institucija, politika države i procesa kolektivnih akcija u društvu i njihovog uticaja na ekonomiju i njene pojedine aspekte. Rezultati ovakvih studija se uvijek odnose na promjene institucionalnih okvira i promjenu politike, a mnogo manje na pojedinačne aspekte problema. Više o polit-ekonomskom aspektu analize vidi: Hadi Salehi Estahani: *Political Economy of Growth*, GDN, 1999

³ Nije mi cilj da se zadržavam na konkretnim vidovima barijera biznisu. U radu više pokušavam da objasnim koncepciju i interese svega onoga što smatramo barijerama. Fokus je na nevidljivim nitima načina razmišljanja i interesnoj strukturi društva koju takav način razmišljanja proizvodi.

Bez postizanja ovih promjena u načinu razmišljanja i shvatanja stvarnosti u kojoj živimo, nema ni ekonomskih sloboda niti lakog ulaska i izlaska iz biznisa. Postojeće samo obećanja, rezolucije, odnosno gubljenje vremena i gubljenje generacija. Postojeće samo svijet obmane, odnosno, kako je govorio profesor Gluščević, »sistem organizovane laži«.

Moje polazište ću objasniti kroz sledeća pitanja:

1. Da li je makroekonomska stabilizacija, odnosno postojanje budžetske ravnoteže osnovni cilj reformi?
2. Kakva je uloga biznisa u savremenom svijetu, i posebno tokom procesa tranzicije?
3. U čemu se sastoji misterija kapitalizma?
4. Da li su visoki porezi i slab sudski sistem ključne barijere ulaska i izlaska iz biznisa?
5. Da li može postojati biznis demokratija bez ekonomskih sloboda?
6. Da li je sa aspekta ekonomskih sloboda i biznisa minimalna ali jaka država, odnosno ograničenje moći politike, put ka sistemskom rešenju problema?

O ovih šest pitanja raspravlja se u ovom radu.

Prije toga, moje teorijsko i praktično polazište je da je, kako je rekao Frederik Bastijat, život Božji dar⁴. »Život, dignitet, proizvodnja – drugim riječima individualnost, sloboda, vlasništvo-to je čovjek. I uprkos lukavstvu vještih političkih lidera, ova tri Božja dara prethode svem ljudskom zakonodavstvu i pretpostavka su mu«. Zaista, da li možemo shvatiti da **život, sloboda i vlasništvo** ne postoje zato što su ljudi stvorili zakon. Naprotiv, činjenica da su život, sloboda i vlasništvo postojali ranije-upravo je navela ljude da stvore zakone. Ne prilagođavaju se život, sloboda i vlasništvo zakonima već **zakoni treba da izviru iz potrebe da se zaštite tri ključna čovjekova prava: pravo na život, pravo na slobodu i pravo na svojinu**. Svako od nas ima prirodno pravo, kako kaže Bastijat, da brani svoju ličnu slobodu i svoje vlasništvo.

1. Zašto smo toliko opterećeni deficitom budžeta, bilansom plaćanja, makro-ekonomskom stabilizacijom? Zašto mislimo i ponašamo se kao da je esencija ekonomije na makronivou? Na nivou države odnosno politike i političkih partija?

Da li je to možda indikator mišljenja da se sektor ekonomije u jednoj zemlji posmatra kao jedno preduzeće kojim treba da upravlja vlada? To je jedno veoma prisutno mišljenje u javnom mnjenju u Crnoj Gori! Shodno takvom mišljenju kvalitet ekonomije zavisi od kvaliteta ministara! Zato se svaki politički izbori dočekuju kao sudbonosni. To je varka! Svaki ministar je manje-više isti ukoliko radi u netržišnom i nekonkurentnom ambijentu!

Naš problem nije u nedostatku partija i političara. Kada bi broj političkih partija, broj političara i svakodnevna posvećenost naroda politici bio kriterijum uspjeha i

⁴ F. Bastijat: *Ono što se vidi i ono što se ne vidi*, (prevod), Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, Podgorica, 2002

napretka ekonomije i društva, onda bi naš dohodak po glavi bio najmanje desetostruko veći! Ali nije! Zašto tolika politička energija koju svakodnevno rasipamo ne proizvodi dohodak?

Da li je moguća politička demokratija bez biznisa, demokratija koja se ne oslanja na biznis demokratiju (jednakost ulaska u biznis)? Da li je za demokratiju dovoljno imati poziciju i opoziciju, čiji interesi su često udaljeni od interesa biznisa? Sa druge strane, da li je biznis moguć ako nema demokratije?⁵

Budžetski deficit je manje više rezultat kompromisa između političkih snaga u Parlamentu i interesnih grupa izvan biznisa. Ono što se zaboravlja jeste da se budžet puni iz poreza koji plaća, u osnovi, direktno ili posredno, sektor biznisa, odnosno ljudi koji zarađuju.

Političari ne proizvode novac! A ako ga i proizvode, onda izazivaju požar u ekonomiji koji se zove inflacija! To se postiže bilo štampanjem novca, bilo povećanjem državnih rashoda. Fokusiranje rasprave na budžetski deficit je fokusiranje rasprave o moći politike nad ekonomijom, o moći anti-liberalnih sbaga nad liberalnim!

Suštinski naš problem je **biznis deficit**, a ne budžetski deficit. Biznis deficit je nedostatak želje ljudi da se bave biznisom i svoj život i karijeru vezuju sa biznis i **mali broj** ljudi koji se bave biznisom. Iza jednog i drugog deficita, odnosno njihovog naglašavanja, postoji poseban način razmišljanja. Važnost budžetskog deficita proizvodi većinsko mišljenje da treba raditi u državnoj administraciji i baviti se politikom. Važnost biznis deficita stimuliše osnivanje novih firmi, sve veći broj biznis natpisa u našim novinama, razmišljanje mladih da se ide u biznis a ne u administraciju.

Problem naše tranzicije jeste nepovjerenje u biznis, nepovjerenje u ljude koji su ušli u biznis, strah od uzleta individualizma. To što mnogi ljudi iz biznisa nisu po ukusu tzv. elita i interesnih grupa iz državnog, paradržavnog sektora, NGO sektora, sindikata, ne znači da oni nisu efikasni u svom poslu i da nisu korisni za društveni razvoj. Kao da se opet stvara atmosfera da se uvede moralno-politička podobnost ovoga puta za bavljenje biznisom. Ta uvjerenja treba da izdaju neki uzvišeno-moralni pojedinci. Moramo shvatiti da jedinu dozvolu za bavljenje biznisom **izdaje tržište!** A tržište se uvijek odvija u nekom **institucionalnom okviru, zakonskom okviru i moralnom okviru!**

Sve dok je naša kolektivna politička pažnja posvećena makroekonomskoj stabilizaciji, budžetskom deficitu i državi blagostanja, biznis će imati ogromne prepreke, a ekonomske slobode će biti ograničene.

⁵ O odnosu političkih i ekonomskih sloboda vidi: Miroslav Prokopijević: *Konstitucionalna ekonomija*, Beograd, 2002

2. Kakva je uloga biznisa u modernom svijetu? Kakva je uloga biznisa u stvaranju bogatstva? Da li se u uslovima globalizacije promijenila **primarna uloga biznisa: da pravi profit**? Ili je shodno novijim pogledima biznis promijenio primarnu ulogu i da ima sve veću socijalnu odgovornost, kako to propagira doktrina o socijalnoj odgovornosti korporacije («Corporate Social Responsibility»)? Da li postajemo građani korporacija a ne građani društva? Da li je npr. teorija održivog razvoja, koja se danas sve više zastupa od UN, po kojoj je biznis odgovoran kako za ekonomsku, tako i za socijalnu i ekološku komponentu, ugrožava primarnu ulogu biznisa? Da li u tom kontekstu novi milenijumski kolektivizam i težnja da se razvojem u svjetskim razmjerama upravlja sa jednog mjesta, takođe vodi napuštanju primarne uloge biznisa?⁶

Ova i niz drugih pitanja nameću potrebu ozbiljne rasprave uloge biznisa u savremenom svijetu, u tom kontekstu i kod nas kao društvu zakasnele tranzicije.

Ovdje bih istakao samo moje shvatanje uloge biznisa, prije svega u kontekstu kako na tu ulogu gleda savremena liberalna misao većina nas u Mont Pelerine Society (MPS)⁷.

Iskustvo u svijetu pokazuje da materijalni progres stanovništva svugdje zavisi prije svega od **dinamike ekonomije** u kojoj ono živi i radi, te da brzi progres možemo očekivati tamo gdje politički i ekonomski uslovi omogućavaju da tržišna ekonomija radi efikasno. Nema zamjene za biznis kao izvor stvaranja bogatstva pojedinaca i društva u cjelini. Ne može ga zamijeniti ni država, niti strana pomoć, niti međunarodne agencije, niti politika! Od efikasnosti biznisa zavisi bogatstvo pojedinca i nacije! To je moj polazni aksiom!

Zašto je to tako? Kao i u prošlosti, tako i poslednjih pedesetak godina kada se pokušava promijeniti uloga biznisa (i u socijalizmu i u kapitalizmu), direktan impuls ekonomskom progresu dolazi iz profitno orjentisanih aktivnosti i inicijativa preuzetih od biznis preduzeća koja rade u konkurentnom okruženju tržišne ekonomije. Doprinos biznisa ekonomskom progresu proizilazi iz činjenice da u tržišnoj ekonomiji postoje: (1) šire preduzetničke mogućnosti; (2) prožimajući konkurentski pritisak. Ova dva aspekta su neodvojiva jer konkurentski pritisak izvire iz tržišnih mogućnosti koje se otvaraju kroz ekonomske slobode. **Uloga biznisa nije ostvariva bez njegovog funkcionisanja u uslovima ekonomskih sloboda.** Primarna odnosno prirodna uloga biznisa jeste da bude nosilac ekonomskog progressa. Odnosno, kazano u jednoj rečenici primarni impuls ekonomskom progresu dolazi od profitno orjentisanih aktivnosti i inicijative biznis preduzeća sve dinamičnije ekonomije, u kojima brz i stalan

⁶ David Henderson: *The Role of Business in the Modern World*, IEA, London, 2004, str. 25

⁷ Mont Pelerine Society, društvo svjetskih intelektualaca i ljudi iz biznisa liberalne orjentacije. Osnovao ga je F. Hayek 1947 godine u Švajcarskoj, u Mont Pelerine, sa ciljem da se društvo bori za razvoj ideja klasičnog liberalizma. Članovi društva su bili ili su oko 20 Nobelovaca, među njima Bjukanen, Friedman, Coase, V. Smith, G. Tulock, G. Becker,...

ekonomski rast proizvode stalne promjene i inovacije. Promjene i inovacije u kapitalizmu uvijek su rezultat profitno orjentisanih aktivnosti u preduzeću.

Prvi ekonomista koji je ukazao na ove izvore razvoja bio je J. Šumpeter. On je evoluciju kapitalizma izrazio kroz »kreativnu destrukciju«. On je pisao: »Fundamentalni impuls koji uspostavlja i čuva kapitalističku mašinu u pokretu dolazi od novih potrošača, novih proizvoda, novih metoda proizvodnje i od novih tržišta, od novih oblika industrijske organizacije koju kreiraju kapitalistička preduzeća.«⁸ Ovo mišljenje potvrđuju i Jakob Schmookler⁹, Mauris Scot¹⁰ i Nathan Rosenberg¹¹.

U ovakvom pogledu na svijet, biznis je glavno sredstvo, inicijalni agent svih promjena u čitavoj ekonomiji, povećavajući produktivnost i uvećavajući materijalno bogatstvo. Mnogi analitičari rasta se ne slažu sa ovakvim pogledom na ulogu biznisa i navode primarni značaj npr. tehničkog progressa i nauke. Međutim, tehnički progres je upravi dio biznisa, a ne nezavisan od njega, jer je tehnički progres uvijek rezultat rada tržišno orjentisane ekonomije.

Shodno Šumpeteru, vodeću inovativnu ulogu u biznisu imaju preduzetnici i njihova energija. U tom smislu **stvaranje ambijenta za podsticanje preduzetništva i preduzetničke ekonomije je ključni put razvoja biznisa i na taj način uvećavanja materijalnog bogatstva u jednom društvu.**

U tržišnoj ekonomiji koja efikasno funkcioniše profit preduzeća se zarađuje od potrošača, kojem se prodaju proizvodi i pružaju usluge koje potrošač želi. Profit je indikator doprinosa svakog preduzeća bogatstvu pojedinaca i društva u cjelini. Tako profit postaje nezamenljiv ekonomski signal za svakog ko je u biznisu, kao mjera **uspješnosti da se služi potrošačima**. Profit je mjera poštovanja i poslušnosti biznisa prema potrošačima. Ostvarivanje osnovne uloge biznisa-stvaranje profita, zahtjeva zakonski okvir, institucije i političku stabilnost u okviru čega tržišna ekonomija može da funkcioniše. Sam biznis treba da doprinese razvoju tih pravila. Kao što navodi Colin Robins:« Pravila su neophodna ako biznis život (kao i personalni život) želi da se održi i napreduje, ali to ne znači da ova pravila trebaju biti uspostavljena samo od strane države. Kroz vjekove pravila biznisa su evoluirala, testirana u životu i filtrirala se tokom vremena i tako su se stvarale norme ponašanja.«¹²

Svejedno, ključnu odgovornost za kreiranje neophodnog okvira ima država više nego biznis. To državi daje pravo da kroz zakone podstiče, ili što je češće, ograničava tržišne mogućnosti i pritisak konkurencije. Zapravo, praveći ovakav zakonski okvir država uzima u obzir i druga pitanja, koja nisu vezana samo za

⁸ J. Šumpeter: *Kapitalizam, sloboda i demokratija*, Zagreb, 1986

⁹ Jacob Schmooker: *Invention and Economic Growth*, Harvard University Press, Cambridge, 1966

¹⁰ Mauris Scot: *A New View of Economic Growth*, Oxford University Press, 1989

¹¹ Nathan Rosenberg: *Schumpeter and the Endogenous of Technology*, Grace, 2000

¹² Colin Robins: *The Challenge of Change*, Profile, London, 2003

biznis, kao što su razni aspekti politike, što smanjuje performanse biznisa, a tim i ekonomski progres. Prevelikom regulacijom se upravo narušava primarna uloga biznisa-stvaranje profita. Odnosno, u biznisu ništa nije ispred profita! To je njegova prirodna žila kucavica. Kao što svakom čovjeku ništa nije preče od njegovog sopstvenog života. Ali kao što činjenica da nam ništa nije draže od našeg života ne znači da zbog toga treba ubijati druge ljude da bi sačuvali svoj život, isto tako ne znači da u biznisu možete raditi svašta da bi ostvarili profit.

Isticanje profita kao ključne funkcije biznisa ne znači da biznis nema tu etičku komponentu. **Moral u biznisu je ravan važnosti morala u privatnom životu.** U biznisu nema više nemorala nego u svakodnevnom privatnom životu ljudi. Mišljenje da je biznis nemoralan, a ostale sfere su mnogo moralnije (politika, društvo, školstvo, zdravstvo, privatni život) ne može izdržati test logičnog pitanja: kako da je čovjek u biznisu prevarant a u svim ostalim oblastima nesebično pošten? Dakle, kao i uvijek, biznis ima moralne ali takođe i zakonske obaveze.

Primarna uloga biznisa, kako sam je ranije definisao, nije takva da svako individualno preduzeće **svjesno** odluči da će ostvariti profit. Ova generalna funkcija biznisa se ne može internalizovati na nivou preduzeća. Svaki pojedinačni biznis je učesnik u tržišno-vođenim promjenama, i to nije stvar njihovog svjesnog izbora! Svakako, taj svjesni elemenat posledično ima uticaja, ali profit u pretežnosti ne zavisi od toga-ne zavisi od tog konstruktivizma samog po sebi. Prednosti koje daje kapitalizam kao sistem a koje su vidljive u nivou ekonomskog progressa, nije u odlukama biznis lidera da će postići željeni profit, već ključne odluke i akcije proizilaze iz **pritiska konkurencije** koju nevidljivo stvara slobodno tržište! Riječju, ekonomski progres odnosno profit i motivacija ljudi u biznisu ne zavise od svjesnih pokušaja biznis lidera da svijet učini boljim i srećnijim. To zavisi od pritiska konkurencije! Kao što je rekao Dostojevski, ništa tako snažno ne koncentriše čovjeka kao strah od smrti! U slučaju biznisa to je strah od propadanja biznisa!

Ostvarivanje primarne uloge biznisa podrazumijeva što više ekonomskih sloboda odnosno veću liberalizaciju! Liberalizaciju, kako u međunarodnim relacijama, tako i unutar svake zemlje, kako liberalizacija ulaska u biznis tako i liberalizacija izlaska iz biznisa. Liberalizacija kako svih tržišta (rada, kapitala, roba i usluga) tako i liberalizacija integralnog tržišta, vodi stvaranju ambijenta koji omogućava realizaciju primarne uloge biznisa – stvaranje profita.

Zašto su ljudi protiv liberalizacije odnosno slobode? Da li se plaše istinske ocjene svojih sposobnosti, znanja, umijeća, vrijednosti? Nije lako reći JA kada to podrazumijeva odgovornost! Otuda su kolektivističke tendencije jako snažne, kako u svijetu tako i kod nas. Kolektivism, zasnovan na dominaciji jednakosti nad slobodom, odnosno kolektiva nad pojedincem, ugrožava primarnu ulogu biznisa – stvaranje profita. Nije mjera uspjeha rada menadžera: »Isplatio sam plate radnicima«, već koliko je profita donio vlasnicima! To je suština tranzicije-u smislu promjene načina razmišljanja! Berđajev kaže:«*Sloboda je pravo na*

nejednakost!« To je pravo pojedinca da drugačije misli, da se drugačije ponaša; ali to je i pravo pojedinca da je siromašniji ili bogatiji od drugih!. Kolektivističke tendencije, odnosno razni anti-liberalni pokreti, otjelotvoreni u nacionalističkim, etatističkim, birokratskim tendencijama, raznim NGO grupama, sindikatima i sl. su sada najveća opasnost za ispoljavanje primarne uloge biznisa-pravljenje profita, odnosno to su nosioci ugrožavanja sloboda pojedinca, pod maskom brige za pojedincima »koji su obespravljeni«!¹³

To je, ne samo u Crnoj Gori, sudar dva koncepta: koncepta da su sloboda i pojedinac ključni resursi civilizacijskog napretka i mišljenja koje vjeruje da je kolektiv vođen sveznajućim umom vođe, osnov napretka. Istorija je pokazala rezultate i jednog i drugog. **Iz ovoga proizilazi da o ukidanju biznis barijera možemo govoriti samo onda kada se složimo da je primarna uloga biznisa stvaranje profita, kada je stvaranje profita slobodno od moralnih osuda koje su danas snažne u Srbiji i Crnoj Gori.**

3. Ako se slažemo da je profit ključni rezultat biznisa, postavlja se pitanje ko u praksi uspostavlja biznis. Odgovor je jednostavan: biznis uspostavljaju vlasnici! Biznis je svojina. Zato kada kažemo da treba omogućiti lak ulazak u biznis mi smo kazali da treba omogućiti da ljudi slobodno ulažu svoju svojinu i pretvaraju je u kapital! A svojina se transformiše u kapital kroz proizvodnju profita! Prema tome, kada smo kazali **slobodan ulaz** u biznis-rekli smo: **slobodno zarađujte profit! Bogatite se!**

Da li je baš tako? Da li se pod biznisom podrazumijeva proizvodnja profita ili se to shvata kao preživljavanje pod budnim okom države i anti-liberalnih organizacija i grupa u javnom mnjenju? Da li svojina ima smisla ako se ne može oploditi, odnosno pretvoriti u kapital? Zašto kažemo da je, u suštini, državna svojina neefikasna? Zato što se ne oplođuje na tržištu, odnosno ne obezbjeđuje proizvodnju kapitala! Suština kapitalizma je uvijek ista: proizvodnja kapitala!¹⁴ Druga strana ove tvrdnje je (kako je rečeno ranije) da je glavna uloga biznisa proizvodnja profita!

Postavljamo pitanje: zašto kapitalizam radi samo na Zapadu? Da li smo, kao zemlja u tranziciji, od Zapada prenijeli, ili pokušavamo da prenesemo, sve sem ono što je najvažnije? Zar nismo prihvatili politiku stabilizacije; borbu protiv inflacije; makroekonomsku stabilizaciju; budžetski deficit; deficit platnog bilansa; politika deviznog kursa. Na papiru nema nikakve razlike u tematici izvještaja

¹³ David Henderson: *The Changing Fortunes of Economic Liberalization*, IEA, London, 2000

¹⁴ Neki ekonomisti i profesori ekonomije u Crnoj Gori, koji se zalažu za »pravedne« odnosno »distributivne« reforme, ističu da se ne slažu sa mojim tvrdnjama da je tranzicija proces gradnje kapitalizma. Na bazi izjava se može zaključiti protiv čega su, ali na bazi ponašanja (slijeđenja svog interesa), teško da su protiv logike kapitalizma! Da li vjerovati djelu ili riječima kada se ne slažu na nivou pojedinca?

Predsjednika SAD-a Američkom Kongresu i našeg izvještaja o realizaciji ekonomske politike. Ista terminologija! Ali, da li iste riječi znače isto?¹⁵

Da li mi shvatamo da ne možemo nekritički prepisati današnje iskustvo Zapada niti odmah uskakati u njihov pravni okvir? Figurativno, mi ne shvatamo da su zemlje Zapada prošle dug put dok su došli do ovog stanja! One su danas u **delti rijeke**, u relativno mirnom stanju! Ali, da li se sjećamo svih brzaka, vodopada, brana dok je rijeka došla do ušća? Svako zaboravlja da je razlog za dostizanje delte (sadašnjeg stanja) u gornjem toku rijeke, da je to trebalo proći! Mi bi trebali mnogo više da čitamo knjige o tome **kako su nastajali sistemi na Zapadu**, nego što čitamo knjige o tome **kako je danas na Zapadu**! Ne zaboravimo da smo mi tamo gdje su te zemlje bile prije npr. sto godina! Mi smo tamo po načinu razmišljanja i shvatanja uloge biznisa i kapitala u društvu.

To što mi koristimo mobilni telefon, nosimo odijela sa Zapada, vozimo dobra kola, i uživamo u mnogim blagodetima savremenih tehnika, još ne znači da imamo shvatanje života, posla, novca kao na Zapadu. Potrebna je promjena mentalnog čipa u našim glavama – što traži više generacija. Da li je sadašnjost Zapada naša budućnost – to su pitanja za druge rasprave. Ako smo ušli u tranziciju ovako shvaćenu: jeste! Pitanje nije kako da tu stvarnost kopiramo, već kako da je dostignemo kroz **proces stvaranja**! Ne postoje pilule sa tuđim iskustvom koje kada se popiju odmah dostižemo njihov nivo razvoja. Ne postoje magije u razvoju! A to je upravo to što u načinu razmišljanja u nas preovladava i koje šire tzv. »uradi sam ekonomisti«, »uradi sam eksperti« i lažne elite, tzv. zaštitnici radničkih prava, brižnici iz administracije. Istina, ne mali broj ljudi shvata da »kuca ne laje sela radi već sebe radi«!

Problem siromašnih, koji je sada aktuelan kroz razne strategije za smanjenje siromaštva, je uvijek u tome što su vjerovali demagozima! Mnogo manje onima koji stvaraju i zarađuju. To je nažalost prokletstvo ljudske prirode. Snažna je vjera da je u moći države naša snaga! Ne, naša snaga je u nama samima-ukoliko je imamo! To je najteže prihvatiti u životu!

Problem je da međunarodne institucije, prije svega Svjetska banka, podstiču ovaj činovnički prilaz razvoju. Zar je logično da je posle 60 godina od osnivanja Svjetke banke za razvoj, posle šest decenija ulaganja na stotine milijardi dolara u razvoj, njihov današnji hit: kako smanjiti siromaštvo! Zar to može izdržati logički test? Stoga i ne čudi da je u Svjetskoj banci je pod pritiskom činjenica napravljena studija: Kako voditi biznis 2004. Odlična studija: sve možete shvatiti ali teško razumjeti! A što treba da razumijemo?

¹⁵ Ovo me podsjeća na prevod Gorskog vijenca na njemački jezik prije nekoliko decenija. Stih da »pas pasu znanavijek priča« što znači da generacije priča (prenosi generaciji) prevedu da »pas psu znanavijek priča«. Plašim se da na isti način mi (misaono) prevodimo neke termine u makroekonomiji.

Jednostavno kako su zemlje Zapada preživjele nemirne tokove rijeke prije nego što su ušli u ušće? Odnosno, zašto kapitalizam radi samo na Zapadu a ne i u ostatku svijeta?

Da li možemo reći da su za nastanak kapitalizma na Zapadu zaslužni Svjetska banka, IMF, ili komandna uloga države? Ne zaboravimo da su počeci kapitalizma vezani za primjenu parne mašine (kraj XVII vijeka) a da su WB i IMF osnovani posle drugog Svjetskog rata! Da li su zemlje Zapada imale crno tržište, zbog kojeg nas danas mnogo optužuju? Ne da su imale (npr. Adam Smith je po sopstvenom priznanju mnogo toga kupio na crnom tržištu u Edinburgu i Londonu), već i danas je ta ekonomija npr. 16-18% u EU!

Očigledno da kapitalizam na Zapadu nisu stvorili Svjetska banka i IMF, **već je obrnuto: kapitalizam je stvorio** Svjetsku banku i IMF!

Ali, što je stvorilo kapitalizam?

Ključni momenat razvoja SAD i Evrope je bilo uspostavljanje **formalnih svojinskih prava**. Upravo je Zakon o svojinskim pravima i njihovoj zaštiti inicirao proces stvaranja kapitalizma.

Na pitanje kada je počeo kapitalizam u SAD, George Washington je rekao: »To je bio momenat kada su se i banditi transformisali u pionire nove američke kulture.«¹⁶ Da li znamo ko je sve bio potpisnik deklaracije o nezavisnosti Amerike? Da je tu bilo i onih koji su ranije imali problem sa zakonom! Da li se možemo prisjetiti da je 55 poslanika prvog američkog kongresa bilo sastavljeno **samo** od predstavnika interesnih grupa iz biznisa i to četiri glavne interesne grupe: trgovci zemljom, trgovci robovima, komercijalni trgovci i pomorski biznis. Među poslanicima nije bilo populističkih demagoga, niti »profesionalnih političara«.

Očigledno je da je kapital odnosno logika kapitala stvorio kapitalizam! Očigledno je da ne može postojati kapitalističko društvo bez kapitala i kapitalista! Kao što ne može postojati bez radnika!

Da li mi imamo kapital? Da li su SAD i Zapadna Evropa imali kapital nekoliko vjekova unazad? Da li se kapital može shvatati samo kao novac?

Sa današnjeg aspekta, sve ovo što sam rekao može se svesti na pitanje: **zašto je kapital**, odnosno proces i mehanizam stvaranja kapitala, kao najveća tajna kapitalizma, zanemaren u procesu tranzicije? Zašto smo zanemarili pitanje **kako se svojina pretvara u kapital**?

¹⁶ Preuzeto iz: Roy Smith: *Adam Smith and the Origins of American Enterprise*, T.T New York, 2002, str. 153

Da li svako od nas kada bi ga pitali »koliki Vam je kapital?«, rekao: »Nemam kapital!« ili bi rekao mnogo manju cifru od vrijednosti njegove imovine (stan, vikendica, auto, mobilni, kompjuter, frižider, televizor, umjetničke slike, knjige...). Uz to, uobičajeno je mišljenje da siromašni ne štede i nemaju kapital!

Da to nije tako pokazala su istraživanja Fernanda de Sotoa: on je izračunao da je ukupna imovina kojom raspolaže »ostatak svijeta« (ostatak u odnosu na Zapad) oko 9,3 triliona dolara, što je više puta veće od ponude novca u SAD; kao i više puta veće od kredita koji su dobijeni od Svjetske banke.¹⁷ Pitanje je: **da li je izlaz za »ostatak svijeta« u kreditima i donacijama ili u pretvaranju sopstvene imovine u kapital?** Na apstraktnijem nivou: da li je način razmišljanja koji se zasniva na prihvatanju zavisnosti od drugog (strana pomoć, donacije) umjesto načina razmišljanja koji polazi od sebe, sopstvenih snaga i sopstvene imovine zaista naše »tranziciono rešenje«?

Kako da se imovina sa kojom ljudi raspolažu pretvori u kapital? Odnosno, zašto je kapital kao najveća tajna kapitalizma zanemaren? Zašto je kapital u našim predstavama sveden samo na novac? Zapravo, što je kapital?

Za odgovor na ovo pitanje najbolje može poslužiti Smitovo shvatanje kapitala: *»Kapital nije akumulirana imovina nego POTENCIJAL koji svaki od elemenata imovine ima za NOVU proizvodnju«*. Znači, kapital je potencijal koji određeni materijalni elementi imaju za stvaranje novog profita.

Ali, kako »vidjeti« taj potencijal, jer potencijal je nevidljiv golim okom. On je vidljiv samo umom! Upravo tu nastaje problem. Kako nevidljivo (potencijal imovine) pretvoriti (transformisati) u vidljivo (novi proizvod, profit)? To je pitanje slično pitanju kako npr. vrijeme koje je nevidljivo postaje vidljivo. Koji mehanizam transformacije to omogućuje? Sat-to je mehanizam transformacije nevidljivog vremena u vidljivo vrijeme. Slično je sa notama-to je mehanizam pretvaranja nevidljive melodije u vidljivo. Slova su mehanizam transformacije nevidljive misli u vidljive pisane riječi. TV je mehanizam transformacije nevidljive frekvencije u vidljivo sliku na ekranu! Hidrocentrala transformiše nevidljivu energiju rijeke u »vidljivo« struju! Kako vidjeti potencijal u kući, rijeci, zemlji,...? Kako vidjeti potencijal u imovini kojom raspolažemo?

Kako transformisati taj nevidljivi potencijal u konkretnu proizvodnju? Što je proces konverzije kod kapitala? Kapital je kao i energija uspavane vrijednosti. Kako je probuditi i pokrenuti? Ko može da vidi tu uspavanu energiju? Masa ljudi? Ne! Vide je pojedinci i preduzetnici, menadžer, investitor, biznismen! Potencijal u imovini ne vide mase! Kapital ne stvaraju mase i kolektivi! Kapital stvaraju pojedinci! Zato su i društva bazirana na kapitalu – u osnovi individualistička društva! Kao što je umjetnikovo stvaranje individualno (jer zaista je teško zamisliti da bi »narodne mase« mogle stvoriti Mona Lizu) tako je i stvaranje profita, odnosno pretvaranje imovine u kapital individualni misaoni čin. **U misli**

¹⁷ Hernando de Soto: *The Mystery of Capital*, Basic Books, New York, 2000, str. 33

je energija! Bez misli nema biznisa, nema stvaranja kapitala. Svaki biznis je materijalizovana, ovoploćena ideja nosioca biznisa!

Prolazeći bilo kojom ulicom, u gradu, predgrađu ili selu, vidimo kuće. Da li je kuća kapital? Odnosno da li ona ima ekonomski potencijal? Svako od nas različito vidi taj potencijal – neko ga i ne vidi. Pitanje je koji je to mehanizam koji taj ekonomski potencijal kuće pretvara u kapital? To je ključno pitanje koje mora da riješi ekonomski sistem! **Tu je ključ početka svakog biznisa!** Kako kaže De Soto, zašto je kuća u Peruu samo imovina a u SAD je i kapital?

Taj skriveni mehanizam na Zapadu, koji konvertuje imovinu u kapital jesu SVOJINSKA prava. Odnosno formalno pravno izražavanje imovine – pravne isprave¹⁸.

Svaka imovina čiji ekonomski i socijalni aspekt nije fiksiran u formalnom svojinskom pravu teško može biti predmet transakcije na širem tržištu. Kako da neko kupi kuću od nas – ako nemamo pravni dokaz da je to naše? Ali isto tako ko će ući u biznis ako nije pravno osiguran da ono što uloži i što proizvede da će biti njegovo? Da li bilo ko od nas želi da traži potencijalnu vrijednost (tj. kapital) u imovini koju ima, a ima je, ukoliko mu svojinska prava nisu zagarantovana?

Kako razmjenjivati veliki broj imovine u modernoj tržišnoj ekonomiji ako ne kroz formalna svojinska prava? Da li je moguća globalizacija ukoliko nije uspostavljen sistem svojinskih prava i njihove zaštite? Zašto su međunarodni sudovi sve više zatrpani sporovima u vezi sa povredom svojinskih prava u pojedinim djelovima svijeta?

Upravo formalno svojinsko pravo primorava svakog od nas da mislimo o kući u ekonomskom kontekstu. To nas podstiče da gledamo izvan materijalnog, izvan vidljivog. Svojina nije kuća sama po sebi-svojina je ekonomski koncept o kući, otjelotvoren u pravnoj regulativi (izražavanju). Svojina nad kućom rađa biznis ideju!

Pravno izražavanje kuće (pravna isprava) nije prosta kopija kuće (kao što je to npr. fotografija) već to reprezentuje naš ekonomski koncept o kući! Odnosno pravna isprava reprezentuje nevidljive kvalitet kuće - potencijal da proizvede novu vrijednost.

Moje svojinsko pravo mi omogućava da razmišljam o kući kao o ekonomskom resursu! Da li to mogu sa državnom svojinom? I tu je ta ključna prednost privatne svojine-ona je vezana za pojedinca, za njegov život! (suštinski stvar ne mijenja ni akcionarska svojina). A ništa ne koncentriše čovjeka kao strah da će mu život biti ugrožen ili će ga izgubiti! Čovjek je u strahu uvijek sam! Strah se ne može podijeliti sa drugim ljudima, prijateljima, djecom-kao što je moguće podijeliti

¹⁸ O svojinskim pravima vidi u više radova Steve Pejovicha, posebno knjiga: *Economic Analysis of Institutions and Systems*, Kluwer Academic Publishers, 1995

tugu, radost, ljubav! U strahu-čovjek je uvijek sam! A pomisao da ćete izgubiti ono što imate-proizvodi strah! Zato je svojina u svojoj suštini duboko individualna (privatna), iako je njena upotreba uvijek društveno ograničena!

Ključna uloga države jeste da preko efikasnog **sudskog sistema** obezbijedi zaštitu svojinskih prava! Tako sudski sistem postaje ključni momenat za biznis, za otpočinjanje, vođenje i zatvaranje biznisa! Sudski sistem jeste ključna prepreka ili ključni motiv da biznis filozofija bude protjerana iz jednog društva ili da je ona imanentna nekom društvu. Sudski sistem treba da zaštiti prije svega moju svojinu, moje pravo na privređivanje, moje pravo da pravim kapital! **Za liberalno shvatanje ekonomije-efikasan sudski sistem i Ustav su ključne pretpostavke! Bez efikasnog suda nema tržišne ekonomije! Nema biznisa! Nema profita!**

Prema tome, kapital nije dio materijalnog (opipljivog, vidljivog) svijeta. Kapital živi u konceptualnom svijetu. Kapital je u glavi čovjeka! U njegovoj misli i biznis ideji! Kapital je u nevidljivom potencijalu!

Kapital se kao i energija otkriva i njime se upravlja samo mislima! Ponavljam, **u misli je energija, odnosno kapital!** Svojina, odnosno svojinska prava konvertuju te misli (odnosno kapital shvaćen kao potencijal u imovini) u novu proizvodnju. To je suštinski razlog rasta kapitala na Zapadu u poslednja dva vijeka.

Prema tome, mehanizam transformacije imovine u kapital, odnosno njeno stavljanje u funkciju jeste **sistem svojinskih prava i zaštita svojinskih prava kroz nezavisni sudski sistem.** Svojinska prava i sudski sistem su za pretvaranje imovine u kapital isto što i hidrocentrala za pretvaranje energije rijeke u električnu energiju.

Neću govoriti o ovoj prepreci biznisu u Crnoj Gori. Ali je evidentno da je to ključna prepreka biznisu! Nesigurnost biznisa je ključna barijera ulasku u biznis! I pored mnogih pomaka (više tehničke prirode) suštinski otpori biznisu iz ranijeg sistema su i dalje prisutni.

Pored uvođenja EURA, koji su mnogi međunarodni eksperti ocijenili kao »najgenijalniji potez crnogorskih reformi«, razvoja tržišta kapitala, koje je u Crnoj Gori mjereno odnosom trgovine na tržištu kapitala i GDP najveće u regionu, su najmoćnije poluge razbijanja barijera biznisu u Crnoj Gori. I to ne treba zaboraviti!

EURO je mjera vrijednosti koja ne zavisi od lokalne politike. Tržište kapitala, koliko god da je imperfektno, pokazuje koliko se vrednuju kompanije u Crnoj Gori.

Na tržištu kapitala se de facto razmjenjuju svojinska prava. Da li je ta razmjena prihvaćena od javnosti? Ne! Još uvijek se pokušava da se govori o bescijenju, o rasprodaji, o prevari! Zabrinuti pojedinci, »uradi sam ekonomisti«, »uradi sam

moleri«, klubovi tzv. manjinskih akcionara, upozoravaju da se akcije ne prodaju jer su cijene niske. I umjesto da svi oni onima koji prodaju akcije ponude veće cijene, jer znaju da njihove akcije vrijede više, oni im nude zaštitu! Neminovno je sve manje onih koji misle da kuca laje sela radi! Ali takva atmosfera nije prijateljska biznisu. Činjenica je da dugovremeno uvriježen savez nekih direktora državnih firmi i tajne policije već pleše »labudov ples«. Privatizacija i tržište kapitala u Crnoj Gori razbijaju taj dugovremeni savez. Istina, danas razni inspektori ispituju ko kupuje akcije na tržištu kapitala i da li ti kupci mogu biti spriječeni da logikom kapitala, mijenjaju »vječite direktore«? Vjerovatno će biti još pokušaja da se snaga tržišta kapitala želi kontrolisati od strane »savjesnih i poštenih članova društva«! To je danas jedna od prepreka biznisu u Crnoj Gori- to veoma ozbiljna! Zar kupovina ili prodaja akcija (imovine) treba da ima drugačiji tretman od prodaje zemlje, stanova, automobila? Novine u Crnoj Gori objavljuju imena ljudi koji su kupovali par stotina vrijednosti akcija u legalnoj berzanskoj proceduri! Niko se ne pita zašto se ne objavljuju imena lica koja su npr. kupili kuće, kupuju automobile i prave milionske transakcije. Razumije se, i to bi bilo pogrešno! Ključni stav je da **mehanizam zaštite svojinskih prava još uvijek ne radi!** I to je velika prepreka ulasku u biznis!

4. Da li pokušaj da se mehanizam svojine zamijeni državom (ili visokim porezima) kao mehanizam otkrivanja i konverzije potencijalne imovine u novu proizvodnju može dati rezultate? Riječju, da li država može da bude u biznisu i da vodi biznis?

Da li država može da vidi najefikasniji potencijal u imovini kojom raspolaže? Da li država može da bude efikasan biznismen a to dalje znači da li država može da proizvede kapital, bolje reći način razmišljanja kod pojedinca i u javnom mnjenju, da bi se stvorio kapitalistički sistem?

Ako smo prihvatili da je **cilj biznisa stvaranje profita** te da je **kapital potencijalna energija** u raznim oblicima imovine, sve što narušava ove konceptualne vrijednosti po mom mišljenju jeste prepreka odnosno barijera biznisu. U tom kontekstu jedna od ključnih prepreka biznisu jeste **visoka državna potrošnja**. Više je razloga zašto visoku državnu potrošnju smatram ključnom barijerom biznisu.

Prvo, država preko poreza smanjuje profit biznisu-to znači direktno ugrožava ključnu ulogu biznisa, tzv. »crowding-out effect«. **Drugo**, porez je vezan za svojinu kao dio vlasništva. Ako država ima pravo da preko poreza, doprinosi i sl. uzima npr. u Crnoj Gori blizu 50% od GDP (onoga što stvori biznis) onda je ona de facto akcionar u svim preduzećima. Tako dolazi do difuzije vlasništva u jednoj ekonomiji. Odnosno, uporedo se privatizacijom kao procesom razdržavljenja ekonomije, visoka državna potrošnja znači novo podržavljenje ekonomije. Otuda privatizaciju treba da prati i smanjenje poreza, i otvaranje prostora za novi biznis. **Treće**, visoki porezi odnosno takse, provizije, licence, finansiraju veliku državnu administraciju, koja otuda logikom svoje borbe za opstanom proizvodi barijere ulaska u biznis – odnosno duge procedure osnivanja i zatvaranja biznisa. Tako

biznis finansira svoje sopstvene barijere i komplikovane procedure. Ukidanje svakog koraka u proceduri, svakog formulara i sl. znači da će neko u administraciji izgubiti posao. A to niko ne voli niti želi kada se odnosi na njega. Zato uvijek sa nevjericom prihvatam brigu koju administracija pokazuje za povećanje ekonomskih sloboda i unapređenje procedura.

Četvrto, visoka državna potrošnja ubija konkurentnost biznisu. Ovo se najčešće zaboravlja ili ne dovodi u vezu. Kompletan trošak naše administracije i svih dugih i neefikasnih administrativnih procedura plaća kupac proizvoda i usluga naših preduzeća. Da li možemo npr. očekivati povećanje našeg izvoza, kada potrošač našeg proizvoda u Italiji, Francuskoj, Americi, treba da plati i naše administrativne troškove, koji su na nivou blizu 50% državne potrošnje u GDP. Teško da će se odlučiti za naš proizvod, kada ispred sebe ima proizvod iz ekonomije npr. Azije, gdje je ovaj trošak 20%. Još jednostavnije, zašto je crnogorsko primorje još uvijek skupo? Zašto su jabuke skuplje od banana? Zašto su salate i paradajz iz uvoza jeftiniji od naših? Između ostalog, u nas je velika državna potrošnja (ogromna administracija). **Peto**, tamo gdje je velika državna potrošnja (porezi, takse, dozvole), povećava se učešće sive ekonomije; odnosno biznis se seli tamo gdje je manje regulacije. Siva ekonomija je više pokazatelj anti-liberalnog ambijenta koji stvara postojeći ekonomski sistem, nego što je izraz »švercerske sklonosti ljudi«. Čim se biznisu, zbog prevelike regulacije i kontrole, uvedu sankcije, prirodno se tome javlja otpor i krše sankcije. Zar nismo bili svjedoci o tome u vremenu kada je čitava naša ekonomija, sa međunarodnog aspekta bila u sivoj ekonomiji? **Šesto**, problem regulacije kroz tzv. nezavisne agencije postaje sve očigledniji. Zapravo, nije sporno da država treba da reguliše određene oblasti, posebno prirodne monopole, ali nije dobro da se pod tom potrebom gradi nova, paralelna državna struktura.

Jednostavno, svaka barijera biznisu je isto što i porez. Odnosno, ona ugrožava osnovnu ulogu biznisa-stvaranje profita i zadire u svojinu vlasnika biznisa! Što npr. znači preko 250 dokumenata za dobijanje dozvola za otvaranje mlina, ili npr. u građevinarstvu postoje primjeri da se za prikupljanje dokumentacije za izgradnju poslovnog objekta potroši 52% vremena potrebnog za izgradnju i sve dozvole koštaju 15% tržišne vrijednosti objekta. Stečajevi nekih preduzeća (a to znači oslobađanje dijela kapitala zarobljenog u svakom biznisu) trajalo je po više godina-sada je na nivou osam mjeseci. Sve ove i niz drugih prepreka poskupljuju postojeći biznis po mom mišljenju u Crnoj Gori. Stoga treba da se:

- i. Uvede proporcionalni porez i to niske stope
- ii. Da se investicije oslobode poreza, odnosno reinvestiranje dobiti
- iii. Da se smanji stopa PDV (na 10% ili manje)
- iv. Smanjenje poreza i doprinosa na plate
- v. Podsticanje poreske konkurencije između opština

5. Da li može postojati biznis demokratija kada postoje prepreke biznisu, ulasku u biznis i izlasku iz biznisa? Da li svi građani, svi pojedinci imaju istu šansu da uđu u biznis kada postoje prevelike prepreke ulasku u biznis i vođenju biznisa? Da li su svi jednaki kada su cenzusi visoki, kada morate imati jake veze da bi savladali birokratske procedure, kada trebate zaštitu politike i sl.? A to je, manje-više danas stanje u Srbiji i Crnoj Gori – **stanje političkog kapitalizma**. Da li o barijerama ulaska u biznis gledamo sa stanovišta mogućnosti da svi građani imaju istu šansu da uđu u biznis? Da li pod birokratskim geslom da treba uvesti što više prepreka, pojačati regulaciju i kontrole biznisa, da bi se građani zaštitili od prevare, zapravo građane uvodimo u veću prevaru: stvaraju se uslovi da se biznis rezervišemo samo za one koji su u političkom ili nekom drugom moćnom omotaču? Svaka prepreka biznisu je za nekoga ili neku interesnu grupu korist! **Preduzetnički kapitalizam** je za mene kapitalizam većih šansi za građane bez političke i ekonomske moći, za učenike, studente i sl. Preduzetnički kapitalizam znači više ekonomskih sloboda i bazičnu regulaciju ekonomije koja svakom građaninu štiti **prirodno pravo na život, na slobodu i svojinu**. Ne postoji i ne treba da postoji regulacija koja me štiti od slobode sopstvenog izbora i konsekvenci mog slobodnog izbora! Ako smo na 150 mjestu u rangu ekonomskih sloboda u svijetu, da li možemo reći da je biznis demokratija razvijena u nas? Zar najnoviji projekat UNDP: »Preduzetništvo za siromašne« (mada je naslov nesrećno izabran) ne znači: oslobodite biznis od prepreka i barijera da bi svi mogli da pokušaju da se bave biznisom. Prema tome, **ukidanje biznis barijera i povećanje ekonomskih sloboda** je put prelaska iz političke u preduzetničku ekonomiju¹⁹.
6. Na praktičnom nivou razrešenja ovih pitanja i u okvirima Crne Gore, ja već više godina predlažem koncept Crne Gore kao **mikro države**. To je jedan od koncepata koji stvara uslove za ukidanje barijera biznisu, za veće ekonomske slobode i za razvoj preduzetničkog kapitalizma u Crnoj Gori. Jaka država, mala administracija i ustavom ograničena moć politike (države), zaštita slobode i svojine pojedinca jesu ključne postavke ovog koncepta. To je stvaranje institucionalnih uslova za povećanje ekonomskih sloboda. Bilo bi, doduše nepravedno da se ne istakne da je u pravcu povećanja ekonomskih sloboda u Crnoj Gori dosta toga preuzeto i urađeno.²⁰

Činjenica je da je EURO, tržište kapitala, skoro već u potpunosti privatni bankarski sistem, osnivanje firmi za 1 €, velike strane firme i sl. daju dobre naznake. Ipak, to nije dovoljno, jer je duh sistema i duh javnog mnjenja još uvijek nedovoljno promijenjen. Biznis i ljudi koji se bave biznisom još uvijek nisu prijateljski prihvaćeni. Shodno konceptu Crne Gore kao mikro države, otvorio

¹⁹ Roger Douglas, arhitekta jedne od najuspješnijih reformi u svijetu kakva se smatra reforma na Novom Zelandu, je na primjedbu, da kao predstavnik »partije rada« se zalaže za liberalno tržište, odgovorio: »Sve što sam radio može se izreći u tri riječi. Mi smo ukinuli sve privilegije! Država postoji zbog potrošača i poreskih obveznika. Vlada se ne bira da bi štitila nečije specijalne interese. Svaka licenca, kvota, ograničenje, je nečija privilegija, nekog štiti.

²⁰ To su uostalom ocijenili i svi eksperti iz regiona na skupu posvećenom Agendi ekonomskih reformi Vlade Crne Gore održanom u CANU, u maju 2004. Vidi zbornik CANU: Agenda ekonomskih reformi, jun 2004, Podgorica

sam i pitanje promjene političkog sistema: **prelaz sa višepartijskog sistema na predsjednički sistem**. Smatram da bi organizacija Crne Gore kao mikro države i uvođenje predsjedničkog sistema stvorilo prirodan ambijent za povećanje ekonomskih sloboda i sloboda ulaska u biznis. To bi omogućilo da Crna Gora postane »platforma za biznis« u regionu. Bez takvih korjenitih promjena administrativno-političke sfere nema ozbiljnijeg povećanja ekonomskih sloboda. No, problem je da sve neophodne odluke za koncept mikro države (a to znači koncept ekonomskih sloboda i ukidanje barijera biznisu) i predsjednički sistem treba da donesu političke partije. Teško da će neko tako lako pristati da izgubi moć. Zato sadašnja politička ekonomija onemogućava ekonomske slobode.

Literatura:

1. CANU: *O Agendi ekonomskih reformi*, jun 2004, Podgorica
2. Colin Robins: *The Challenge of Change*, Profile, London, 2003
3. David Henderson: *The Role of Business in the Modern World*, IEA, London, 2004
4. David Handerson: *The Changing Fortunes of Economic Liberalization*, IEA, London, 2000
5. Enrico Colombatto: *Nemoralnost no global*, Postdiplomske studije »Preduzetnička ekonomija«, Podgorica, 2003
6. Frederic Bastijat: *Ono što se vidi i ono što se ne vidi*, (prevod), Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj, Podgorica, 2002
7. F. Hayek: *Poredak slobode*, Global Book, Novi Sad, 1999
8. Heritage Foundation: *Index of Economic Freedom*, 2003
9. Hernardo de Soto: *The Mystery of Capital*, Basic Books, New York, 2000
10. H-S Eshafani: *Political Economy of Growth*, Global Development Network, Bon, 1999
11. ISSP: *Barijere biznisu u građevinarstvu u Crnoj Gori*, Podgorica, 2004
12. Jacob Schmooker: *Invention and Economic Growth*, Harward University Press, Cambridge, 1966
13. Joseph Šumpeter: *Kapitalizam, sloboda i demokratija*, Zagreb, 1986
14. Liberal Institut: *Roger Douglas – Author of the Most Successful Economic Reform in the XXth Century*«, Prag, 1990
15. Materijali sa kolokvijuma Liberty Fund-a u Albachu, Insburku i Torinu
16. Mauris Scot: *A New View of Economic Growth*, Oxford University Press, 1989
17. MBA: *Smanjenje biznis barijera u opštini Bar*, pilot projekat, 2004
18. Miroslav Prokopijević: *Konstitucionalna ekonomija*, Beograd, 2002
19. Mont Pelerine Society: materijali sa skupova: London (2002), New Orleans (2003), Hamburg (2004), Salt Lake City (2004)
20. Nathan Rosenberg: *Schumpeter and the Endogenous of Technology*, Grace, 2000
21. Paul G. Mahonay: *The Political Economy of the Securities Act of 1933*, Journal of Legal Studies, January, 2001
22. Richard A. Epstein: *Free Markets under Siege*, IEA, London, 2004
23. Roy Smith: *Adam Smith and the Origin of American Enterprise*, T.T. New York, 2002
24. Savjet stranih investitora: *Predlog za unapređenje investicione klime u Srbiji*, Beograd, 2004
25. Svetozar Pejovich: *Economic Analysis of Institutions and Systems*, Kluwer Academic Publishers, 1995
26. Veselin Vukotić: *Psihofilozofija biznisa*, CID, Podgorica, 2003
27. World bank: *Doing Business in 2004*, Washington, D.C, 2004